

УДК 336.71

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ОКРЕСЛЕННЯ ЗМІСТУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ОГОРОДНИК Віра Володимирівна,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Інституту банківських технологій та бізнесу
ДВНЗ «Університет банківської справи»
e-mail: v_ogorodnyk@ukr.net

Анотація. Дослідження присвячено аналізу еволюції наукових поглядів на зміст банківської діяльності, а також визначенню ролі банків у соціально-економічному розвитку країни.

Установлено, що банківська діяльність виступала предметом досліджень численних наукових шкіл, зокрема меркантилізму, фізіократії, класичної політичної економії, неокласичної, а також, починаючи з XIX століття, її досліджували представники вітчизняної науки.

Розглянуто специфіку банківської діяльності та обґрунтовано результати взаємодії банків із домогосподарствами, підприємствами і державою.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, банківська система, специфічні риси банківської діяльності, соціально-економічний розвиток країни.

Постановка проблеми. За сучасних складних економічних умов все більшої актуальності набувають дослідження функціонального призначення банківської діяльності в економічній системі, ролі банків у соціально-економічному розвитку країни. Вирішення наявних протиріч і проблем у діяльності банків має спиратися на концептуальні основи ведення банківського бізнесу, закладені ще основоположниками економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам банківської діяльності та функціонування банків присвячено праці таких іноземних учених — основоположників різних економічних шкіл і теорій: У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо [1], Т. Мена, Р. Кантільона, Д. Юма, Дж. Ло [2], Г. Маклеода, А. Тюрго [3], Й. Шумпетера [4], А. Гана, а також визначних вітчизняних учених XIX століття: М. Бородянського, А. Антоновича,

Аннотация. Исследование посвящено анализу эволюции научных подходов к содержанию банковской деятельности, а также определению роли банков в социально-экономическом развитии страны. Установлено, что банковская деятельность выступала предметом исследованных многочисленных научных школ, в частности меркантилизма, физиократии, классической политической экономии, неоклассической, а также, начиная с XIX века, исследовалась представителями отечественной науки. Рассмотрена специфика банковской деятельности и обоснованы результаты взаимодействия банков с домохозяйствами, предприятиями и государством.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, банковская система, специфические черты банковской деятельности, социально-экономическое развитие страны.

І. Вернадського, М. Бунге, І. Франка [5], М. Туган-Барановського і сучасності: Ю. Холодної [6], В. Міщенко [7], С. Науменкової [7], А. Мороза [8], М. Савлука [8], Д. Шербатих [9], А. Буряк [10], П. Сенища [11], В. Шпильового [12], Г. Карчевої [15].

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Попри широкий спектр наукових досліджень, потребують подальшої систематизації та узагальнення наявні наукові підходи до тлумачення змісту банківської діяльності.

Мета статті полягає в поглибленому дослідженні змісту таких понять, як «банк» і «банківська діяльність».

Виклад основного матеріалу. Визначення змісту банківської діяльності знайшло відображення в наукових працях основоположників світової і вітчизняної економічної думки.

Розглянемо найбільш детально лише ті наукові надбання, які мають теоретичну і практичну цінність у сучасних умовах, та не втрачають своєї актуальності (табл.).

З табл. видно, що саме основоположник класичної політекономії У. Петті розглядав банківські установи з позиції прискорення торговельного обігу і розв'язання, за їх допомогою, проблеми браку коштів в економіці. Адже банки мають можливість збільшувати кількість грошей в обігу майже у два рази за рахунок здійснення розрахунково-касового обслуговування, кредитних і депозитних операцій.

Т. Мен, виступаючи представником пізнього меркантилізму, зазначав про необхідність стимулювання експорту, а також, що надлишок грошей в економіці спричиняє зростання цін.

Автор розглядає активну роль грошей і міжнародної торгівлі у стимулюванні розвитку виробництва і поліпшенні добробуту нації.

Крім того, Т. Мен обґрунтовував провідне значення банків для здійснення кредитування торгівлі та безготівкових розрахунків, що сприяє розширенню товарообігу і підвищенню добробуту нації.

Таблиця 1

Еволюція підходів до розуміння сутності банківської діяльності у світовій економічній науці

Автор	Наукова школа	Період	Основна характеристика підходу
У. Петті	Рання класична політекономія	XVII ст.	Робота банків з метою отримання доходу від грошей
Т. Мен	Меркантилізм	XVII ст.	Діяльність банків з кредитування та безготівкових розрахунків сприяє розширенню торгівлі
Р. Кантільойн	Меркантилізм	XVIII ст.	Вплив банків на швидкість обігу грошей та відсоткову ставку. Водночас ідеться про недоцільність вторинної емісії грошей та цінних паперів через банки
Д. Юм	Меркантилізм	XVIII ст.	Неоднозначна роль банків у суспільстві через їхній вплив на збільшення грошей в обігу
Дж. Ло, Г. Маклеод	Меркантилізм	XVIII ст.	Створення кредитних ресурсів відбувається через банки, однак потрібно визначити оптимальну межу розширення кредиту
А. Тюрго	Фізіократія	XVIII ст.	Отримання прибутку банками від надання грошових коштів у позику
А. Сміт	Класична політична економія	XVIII ст.	Банки сприяють розвиткові економіки завдяки перетворенню капіталу в «продуктивний капітал»
Д. Рікардо	Класична політична економія	XIX ст.	Недовіра до діяльності банків через відсутність повноцінної звітності та чіткої регламентації діяльності, численні зловживання керівництва банків
Й. Шумпетер, А. Ган	Неокласична теорія	XX ст.	Банки виступають основним джерелом фінансових ресурсів для підприємців. Пізніше виступали за періодичне проведення кредитної рестрикції

Примітка. Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

Д. Юм зазначав, що банкам потрібно лише зберігати гроші на рахунках, а не примножувати їх. Завдяки дотриманню таких принципів функціонування банків економіка країни отримала б переваги у формі зниження цін на фактори виробництва (зокрема трудові ресурси) і нівелювання значення кредитних ресурсів. Крім того, банки змогли б накопичити значні грошові кошти, які б використовувалися лише в разі непередбачених обставин. Однак за всі ці переваги саме державі доведеться компенсувати банкам і підприємцям втрати — недоотримані прибутки від розміщення вільних коштів.

«Дж. Ло виходив з того, що зростання пропозиції грошей шляхом зниження процентної ставки сприятиме розширенню виробництва і зростанню доходів, що, у свою чергу, стимулюватиме споживчий попит. Водночас на відміну від класичних меркантилістів, Дж. Ло вважав, що гроші мають бути не металевими, а кредитними і створюватись банками для потреб народного господарства» — зазначено про представника пізнього меркантилізму у праці В. Д. Базилевича [2]. Дж. Ло, автор книги «Гроші і торгівля з пропозицією, забезпечити націю грошима» зазначав, що досягти добробуту нації можна не лише

за рахунок активного торгівельного балансу, а й шляхом розвитку банків. Дж. Ло зосереджував увагу на позитивній ролі банків в економічній системі, обґрунтовував необхідність створення саме державного банку з метою проведення емісії грошей і реалізації економічної політики уряду.

Таким чином, саме представники школи меркантилістів одними з перших в історії економічної думки детально описали роль банківської діяльності в розвитку економіки, що реалізується завдяки кредитуванню торгівельної діяльності та проведенню банками безготівкових операцій.

Щодо школи фізіократів, які критикували ідеї меркантилістів, то вони майже не приділяли увагу дослідженню фінансово-кредитних установ, за винятком А. Тюрго. Автор праці «Роздуми про створення і розподіл багатств» визначає гроші як звичайний товар, що використовується для розрахунку цінності всіх інших товарів. Уперше як самостійний дохід А. Тюрго виділяє прибуток, який отримує підприємця-капіталіст у формі позичкового відсотка та/або підприємницького доходу [3, с. 57]. Учений зазначав, що у зв'язку з наявними ризиками неповернення коштів банк має отримувати більший дохід від надання грошей у позику, ніж від рентних платежів за земельну ділянку, а дохід підприємців від організації роботи виробничого чи сільськогосподарського підприємства має бути більшим, ніж дохід, отриманий банкірами від кредитування.

А. Сміт, піддаючи критиці підходи меркантилістів до визначення сутності грошей як єдиного джерела багатства, обґрунтовував необхідність заміни металевих грошей на паперові та суворого контролю за банківською емісією.

Варто відзначити, що наукові погляди ще одного основоположника класичної економічної теорії — Д. Рікардо — формувалися під впливом найважливіших економічних подій того часу, а саме знецінення банкнот банку Англії (ця подія пов'язана з припиненням їхнього обміну на золото). Він відстоював право уряду на управління державними фінансами, таким чином звільняючи банк Англії від обов'язків державного скарбника [13]. Крім того, саме Д. Рікардо обґрунтував необхідність створення такої грошової системи, яка б відповідала вимогам економіки і забезпечувала стійкість грошового обігу, що можливо лише при використанні паперових грошей. У цілому, основне значення наукових праць класиків політичної економії А. Сміта і

Д. Рікардо полягає в розвитку уявлень про походження грошей і зв'язок теорії грошей з трудовою теорією вартості.

У подальші роки історія економічної думки налічувала ще чимало визначних наукових праць з цієї проблематики. На нашу думку, наступним могутнім поштовхом у розвитку теорії банківництва стали напрацювання німецького банкіра А. Гана та австрійського вченого Й. Шумпетера.

Так, важливе значення для розуміння змісту та специфіки банківської діяльності має концепція економічного розвитку Й. Шумпетера. У науковому надбанні автора йдеться про те, що загальноприйняті фактори виробництва (праця, земля, капітал) не можуть бути повноцінно реалізовані без використання поряд із ними такого фактору виробництва, як підприємницькі здібності — особливої властивості людського характеру. Інтерпретуючи цей підхід з позиції банківської діяльності, можемо зазначити, що ефективність банку прямо пропорційно залежить від його кадрового потенціалу, здатного, використовуючи всі наявні ресурси, ухвалювати виважені рішення з найменшим рівнем ризику, запроваджувати інноваційні банківські продукти і послуги, працювати на досягнення результату. Таким чином, для банківської діяльності дуже важливе значення має кадрове забезпечення його діяльності, постійний розвиток і підвищення кваліфікації персоналу.

Проаналізувавши зміну наукових підходів до розуміння сутності банків і банківської діяльності у працях класиків економічної думки, можемо стверджувати, що еволюція уявлень про банківництво виступає процесом, взаємопов'язаним із розвитком ринкової економіки, зміною поглядів на роль фінансово-кредитної системи у функціонуванні економічної системи.

Слід зазначити, що наукові доробки з питань банківської діяльності характерні і для вітчизняної економічної думки. Так, певні спроби визначити зміст діяльності фінансово-кредитних установ з'являються ще в літописну добу і в козацький період. Однак більш професійні дослідження в цьому напрямі пов'язані саме з промисловим переворотом і розвитком товарно-грошових відносин у XIX столітті на території України.

М. А. Бородянський, детально проаналізувавши наукові здобутки меркантилістів, фізіократів та особливо праці А. Сміта, описував

важливу роль грошей у становленні економічної системи ринкового типу. У своїх численних наукових працях з управління та фінансів учений акцентував увагу на заощадженнях, перетворенні їх в інвестиційні ресурси, отриманні фінансово-кредитними установами прибутку від діяльності такого роду.

У працях представників класичної вітчизняної політичної економії XIX століття А. Антоновича, І. Вернадського і М. Бунге, поміж усього іншого, представлені і погляди на фінансово-банківську діяльність, які й розглянемо детально. Так, у надбаннях І. В. Вернадського, професора Київського і Московського університетів, описується посередницька діяльність. Зокрема, обґрунтовується фінансове посередництво, яке передбачає надання фінансових послуг клієнтам, що в результаті прискорює обіг капіталу в економіці.

Іншим визначним діячем XIX століття був М. Х. Бунге, який виступав проти збільшення обсягів кредитування за рахунок випуску асигнацій і писав: «Кредит — це вид обміну, у якому передається цінність або послуга на віру до майбутньої винагороди» [3, с. 270]. Велике значення для сучасної вітчизняної економічної науки мають підходи Бунге до розуміння кредитних відносин і банківської діяльності. Крім того, науковець зазначав про необхідність гарантування державою банківських депозитів, зниження вартості кредитів і компенсації державою відсотків за кредит окремим категоріям позичальників банків, що активізуватиме розвиток підприємництва. Таким чином, саме за часів управління державними фінансами Російської імперії М. Х. Бунге було організовано роботу дворянського іпотечного і селянського банків, що сприяло направленню вільних коштів у найрізноманітніші галузі економіки.

А. Я. Антонович — автор наукових надбань із земельного і сільськогосподарського питання, а також з питань грошового обігу. У праці «Теорія паперово-грошового обігу та державні кредитні білети» автор обґрунтовує збільшення обсягу грошей в обігу в результаті їхньої емісії, що призводить до розширення виробництва продукції та доводить важливу роль саме кредитних грошей, створених банками.

Науковий доробок І. Я. Франка, разом з іншими, включає дослідження економічних питань. «Під капіталом розуміємо не тільки гроші, що дають проценти, але й усякі інші достатки, яких власник не вживає безпосередньо, але які

таким або іншим способом мають давати йому прибуток», — писав учений [3, с. 276]. Дослідник зазначав, що банківські установи, вкладаючи залучені від клієнтів кошти у виробництво та отримуючи за таку діяльність відсоткову плату, прискорюють економічний розвиток суспільства.

Водночас у творі «Розмова про гроші та скарби» проведено аналіз значення фінансових відносин у суспільному відтворенні та засуджується лихварство, оскільки лихварі, займаючись споживчим кредитуванням, лише нагромаджують грошовий капітал і зазвичай ніколи його не використовують продуктивним чином [5].

М. І. Туган-Барановський, будучи визначним тогочасним економістом-східноєвропейцем, який написав близько 140 наукових праць, досліджував різні питання функціонування економіки. Так, ученим було детально описано теорії циклів і криз, теорію кооперації. У своїх наукових працях, таких як «Кооперація, соціально-економічна природа та мета», автор описував необхідність створення саме кредитних кооперативів для забезпечення коштами населення середнього достатку як зайнятих у сільському господарстві, так і в ремісництві, тощо. М. І. Туган-Барановський, детально розглядаючи кооперативну тематику, зазначав про необхідність акумуляції грошових коштів у кредитних кооперативах, що сприятиме розвитку виробничого сектору.

Таким чином, аналіз еволюції наукових підходів до розуміння змісту банківської діяльності та її ролі в соціально-економічному розвитку країни дає підстави зробити висновок про важливість та актуальність досліджень представників світової і вітчизняної економічної думки для розуміння специфіки сучасної вітчизняної банківської системи за умов фінансової нестабільності та євроінтеграційних процесів.

Продовжуючи дослідження змісту і значення банківської діяльності в соціально-економічному розвитку країни, зазначимо, що в сучасних наукових дослідженнях виділяють два відокремлені погляди: правову та економічну. Так, у правовому розумінні змісту банківської діяльності немає єдності серед учених, її розглядають: а) як певну сукупність банківських операцій, угод і послуг, які має право здійснювати на підставі закону банк або інша фінансово-кредитна установа [14]; б) сукупність правових дій, що здійснюється певними суб'єктами у формі, якої вимагає закон або договір [8].

Між вітчизняними науковцями точаться дискусії з приводу окреслення змісту банківської діяльності з економічного погляду. Системати-

зація наукових надбань сучасних українських учених дає можливість виділити два підходи до розуміння змісту банківської діяльності (рис. 1).

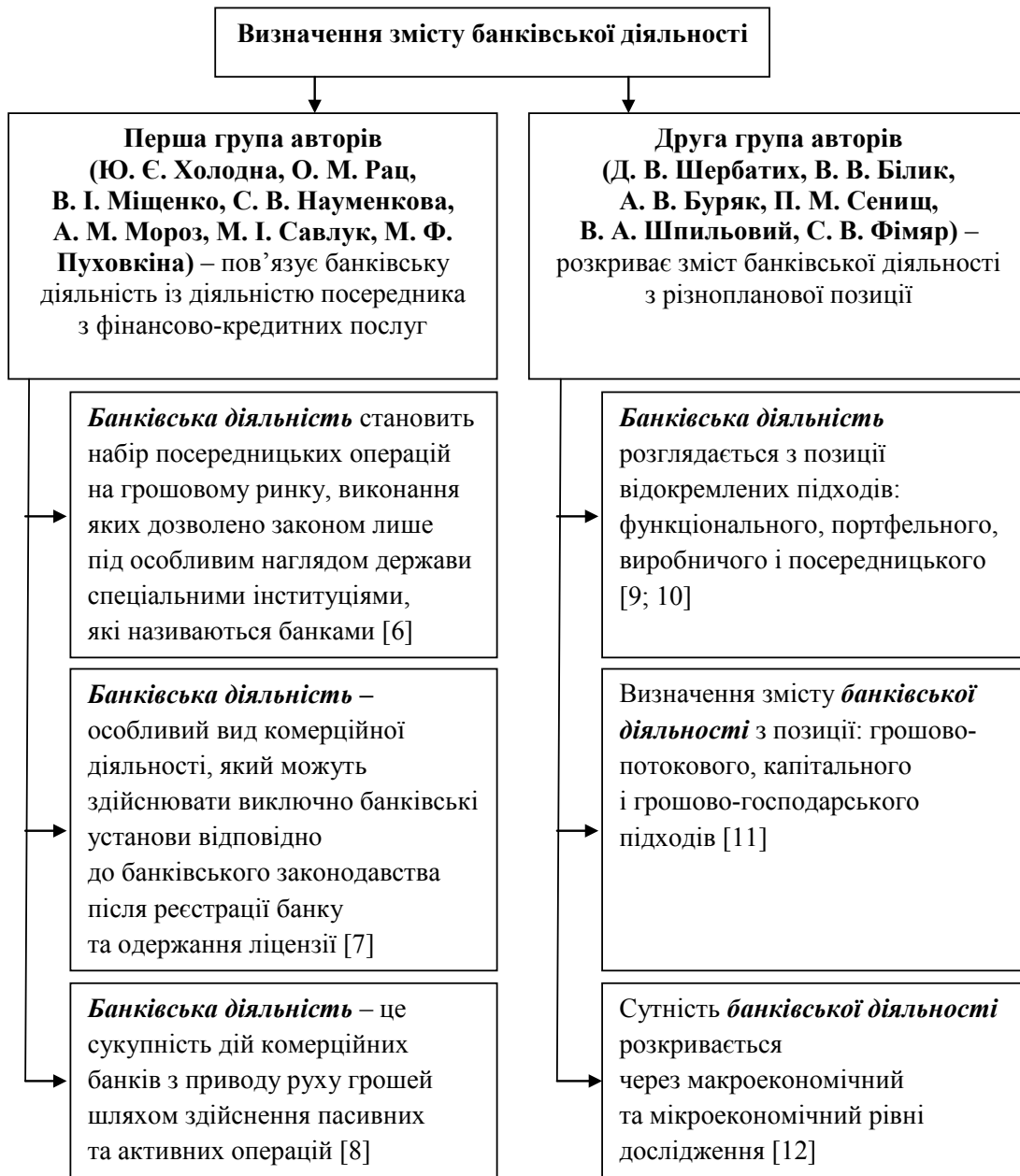

Рис. 1. Визначення змісту банківської діяльності сучасниками

Примітка. Складено за [6–12].

З рис. 1 видно наявність найрізноманітніших визначень банківської діяльності у працях сучасних вітчизняних учених. Так, варті уваги напрацювання другої групи вчених, які характеризуються плюралізмом і прагненням охопити усі аспекти функціонування банківської установи. Учені В. А. Шпильовий і С. В. Фімяр обґрунтовують зміст банківської діяльності як предмет банківського бізнесу (мікроекономічний рівень) і як різновид посередництва (макроеко-

номічний рівень); П. М. Сенищ розкриває зміст банківської діяльності через безпосередній рух грошових потоків, через банківський капітал та у взаємозв’язку з теорією грошового господарства тощо.

Проаналізувавши еволюцію наукових підходів до окреслення змісту банківської діяльності, починаючи від становлення економічного погляду на розуміння змісту банківської діяльності іноземними і вітчизняними вченими,

продовжуючи науковими здобутками сучасних вітчизняних дослідників з цієї проблематики, можемо зробити такі висновки:

перш за все, банківська діяльність є підприємницькою діяльністю, спрямованою на отримання прибутку;

по-друге, банківська діяльність реалізується тільки спеціальними суб'єктами — банками;

по-третє, банки мають можливість провадити свою діяльність лише після реєстрації та одержання ліцензії;

по-четверте, зміст банківської діяльності реалізується при здійсненні банківських операцій і наданні банківських послуг;

по-п'яте, до банківської діяльності відносять не лише основні види діяльності, які відрізняють банк від інших фінансово-кредитних установ (банківські операції та послуги), а також додаткові види діяльності (інформаційна система і

система безпеки тощо), спрямовані на створення умов для реалізації основної діяльності.

Крім того, можемо стверджувати про наявність певної специфіки в реалізації банківської діяльності. У монографії Г. Т. Карчевої з цього приводу зазначено: «...Банківська діяльність є специфічною сферою послуг, що має забезпечити ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між окремими суб'єктами господарської діяльності, видами діяльності, регіонами і яка, на відміну від суб'єктів господарювання, пов'язана з підвищеними ризиками і базується в основному на запозичених, а не власних коштах...» [15, с. 12].

Підтверджуючи наявність особливих рис у банківській діяльності, можемо стверджувати, що саме банки забезпечують економічних суб'єктів специфічними, власне банківськими, продуктами і послугами (рис. 2).

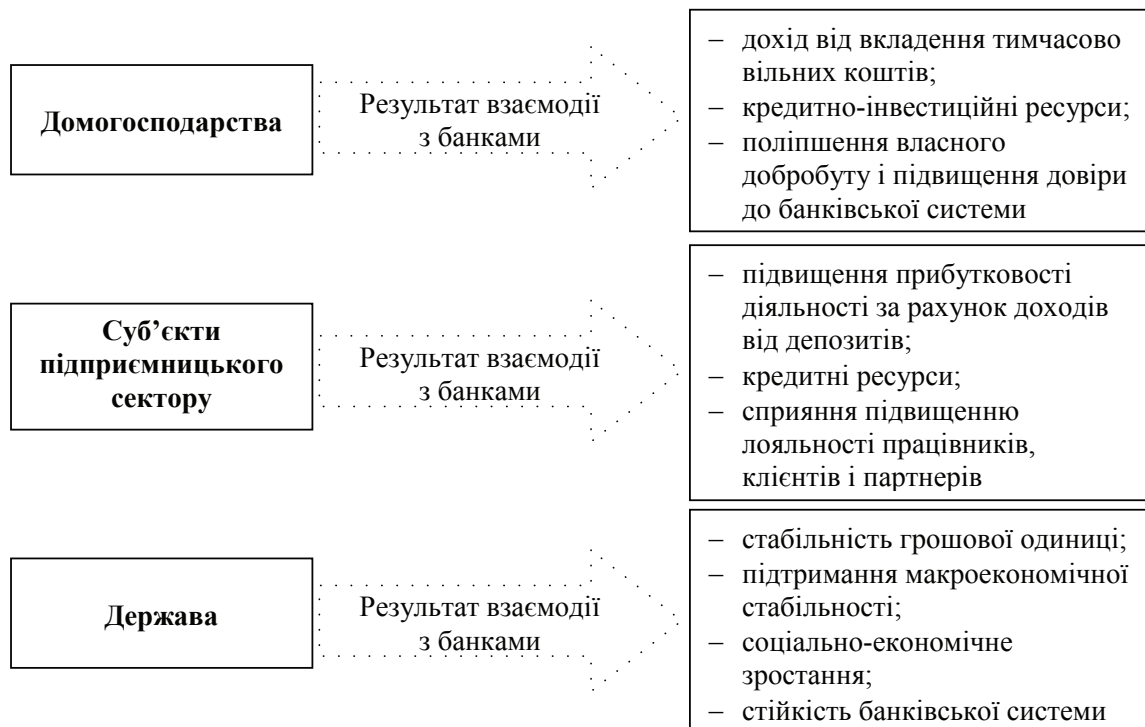

Рис. 2. Результат взаємодії банків з економічними суб'єктами

Примітка. Складено автором.

З рис. 2 видно, що кожен із розглянутих економічних суб'єктів отримує численні переваги від співпраці з банками. Так, діяльність банківських установ має тісний взаємозв'язок із реалізацією фінансової функції держави, оскільки саме банки є суб'єктами грошового обігу, здатними впливати як на реалізацію державних соціальних програм, так і на економічний роз-

виток суб'єктів підприємницької діяльності та добробут суспільства в цілому.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження еволюції наукових підходів до визначення змісту банківської діяльності дає підстави зробити певні висновки, а саме: а) банки через розширення доступу до кредитних ресурсів стимулюють розвиток провідних секторів

економіки і виступають потужним сектором економіки; б) банки, виконуючи функції фінансового посередника, забезпечують пришвидшення економічної активності, а також зменшення

обсягу готівкових розрахунків, що, у свою чергу, сприяє мінімізації тіньової економіки; в) ефективно функціонуюча і конкурентна банківська система є запорукою фінансової стабільності держави.

Список використаних джерел

1. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. / сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. — Москва : Мысль, 2004. — Т. 1 : От зари цивилизации до капитализма / отв. ред. Г. Г. Фетисов. — 718 с.
2. Історія економічних учень : підручник : у 2-х ч. / за ред. В. Д. Базилевича. — Київ : Знання, 2005. — Ч. 1.
3. Історія економічних вчень : підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю. Є. Петруні. — Київ : «Центр учбової літератури», 2013. — 352 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с англ. В. С. Антонова и др. — Москва : Директмедиа Паблишинг, 2008. — 355 с.
5. Фондовый рынок : підручник : у 2-х кн. — Київ : Знання, 2015. — Кн. 1 / В. Д. Базилевич, В. М. Шелудько, В. В. Вірченко та ін. ; за ред. В. Д. Базилевича ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 621 с. — (Серія «Класичний університетський підручник»).
6. Банківська система : навч. посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. — Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. — 316 с.
7. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. — Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, 2011. — 504 с.
8. Мороз А. М. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна. — Київ : КНЕУ, 2008. — 538 с.
9. Щербатих Д. Концептуальні підходи до визначення змісту банківської діяльності у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Д. Щербатих, В. Білик // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. — 2015. — № 40. — Т. 2. — С. 65—69. — (Серія : Економічні науки). — Режим доступу : <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/88087>.
10. Буряк А. В. Теоретичні підходи до визначення змісту банківської діяльності [Електронний ресурс] / А. В. Буряк // Ефективна економіка. — 2011. — № 10. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=727>.
11. Сенищ П. М. Банківська діяльність у розширеному відтворенні економіки: теоретичні аспекти / П. М. Сенищ // Бізнес-інформ. — 2013. — № 7. — С. 277—282.
12. Шпильовий В. А. Концептуальні підходи до визначення сутності банківської діяльності в умовах модернізації економічної системи [Електронний ресурс] / В. А. Шпильовий, С. В. Філяр // Агросвіт. — 2015. — № 13. — С. 14—18. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_13_4.
13. Реверчук С. В. Історія економічних вчень : навч. посібник / С. В. Реверчук, В. Д. Полулях. — Львів : Тріада плюс, 2007. — 352 с.
14. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права / Ю. М. Дмитренко // Форум права. — 2012. — № 2. — С. 188—195.
15. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України : монографія / (Г. Т. Карчева, Т. С. Смовженко, В. І. Міщенко та ін.) ; за заг. ред. д-ра екон. наук Г. Т. Карчевої. — Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. — 279 с.